

Yüçetürk, Zemzem, “93 Harbi’nden Sonra Livane Muhacirlerinin Yaşadığı Sıkıntılar”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/14, ss.133-149.
DOI: 10.31765/karen.912969

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Arařtırma Makalesi / *Research Article*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
Artvin/TÜRKİYE
 zemzem_yuceturk@artvin.edu.tr

ORCID : 0000-0002-9638-7160

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, 93 Harbi, Muhacir, Göç, İskân.

Keywords: Ottoman State, The War of 93, Immigration, Immigrant, Settlement.

93 HARBİ’NDEN SONRA LİVANE MUHACİRLERİNİN YAŞADIĞI SIKINTILAR*

Zemzem YÜCETÜRK**

Öz: Tarihe 93 Harbi olarak da geçen ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum’u Rusya’ya terk etmiştir. Lazistan sancağı olarak da anılan Batum sancağının kazası olan Livane kazası da böylece Rus hâkimiyetine geçmiştir. Rusya’ya terk edilen bu bölge halkı savaş sırasında işgale karşı koydukları gibi, savaş bittikten sonra da buldukları bölgeyi terk etmek istememiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu bölgeleri boşaltmaya karar verdiği için göç etmek zorunda kalmışlardır. Rusya ile yapılan anlaşmaya göre üç yıllık sürede birçok insan Anadolu’nun diğer topraklarına yerleşmişlerdir. Göçler İstanbul, Samsun, Çorum, Tokat, Yozgat, Adapazarı, İzmit ve özellikle Bursa gibi şehirlere yapılmıştır. Göç etmek isteyen halk emlak satışları sırasında Rus ve Ermeni memurlarının engeliyle karşılaşmış, çoğu düşük fiyatlarla mülklerini satmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti’ne göç edip, Livane kazasında mülkü kalan halk ise mülklerinin hukukundan endişe edip bu konuda devletten yardım istemişlerdir. Halkın göç etmesini de Rusya Devleti engellemeye çalışmıştır. Müslüman ahali göçleri mahalli hükümet tarafından engellenmeye çalışılınca Osmanlı Devleti’nden yardım istemişlerdir. Halkın çoğu ise yol masraflarını bile ödeyemeyecek durumda yollara düştüğü gibi göçleri esnasında salgın hastalıklarla karşılaşmıştır. Anadolu’ya geldikleri zaman da yerleştirme problemleriyle karşılaşan halk sefalet içinde kalmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti muhacirlerin iskânı için gerekli çalışmaları yapmış, Livane muhacirlerinden göç sırasında salgın hastalığa yakalananların tedavisinde ve bu insanların Anadolu’ya nakilleri sırasında iaşelerinin temin edilmesinde hizmeti görülen kişileri taltiflendirmiştir. Söz konusu çalışmada Livane kazası halkının göçler sırasında ve sonrasında yaşadıkları sıkıntılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

THE TROUBLES OF LIVANE REFUGEES AFTER THE WAR OF 93

Abstract: With the Berlin Treaty signed after the Ottoman-Russian War between the Ottoman Empire and Russia in 1877-78, the Ottoman State left Kars, Ardahan and Batumi to Russia. The Livane District, which is the accident of the Batumi Sandjak, also known as the Sanjak of Lazistan, has thus passed under Russian rule. The

Geliş Tarihi / Received Date: 27.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.04.2022

people of this region abandoned to Russia did not want to leave the region they were in after the war, as they resisted the occupation during the war. However, since the Ottoman Empire decided to evacuate these regions, they had to migrate. According to the agreement made with Russia, many people settled in other lands of Anatolia in a period of three years. Migrations were made to cities such as Istanbul, Samsun, Çorum, Tokat, Yozgat, Adapazarı, Izmit and especially Bursa. In this study, it was tried to reveal the problems experienced by the people of Livane District during and after the migrations. People who wanted to migrate faced the obstacles of Russian and Armenian officials during real estate sales, and most of them had to sell their properties at low prices. The people who immigrated to the Ottoman State and remained in the Livane District, worried about the law of their properties and asked for

help from the state. The Russian State tried to prevent the immigration of the people. When the immigration of the Muslim people was tried to be prevented by the local government, they asked for help from the Ottoman Empire. Most of the people, on the other hand, faced epidemic diseases during their migration as they were unable to pay even for the road and water costs. When they came to Anatolia, the people faced with settlement problems remained in misery. Despite all these negativities, the Ottoman Empire carried out the necessary work for the settlement of the refugees, and rewarded the people who were served in the treatment of those who were infected with epidemic diseases during the migration of the Livane immigrants and the provision of food during the transportation of these people to Anatolia. In this study, the problems experienced by the people of Livane during and after the migrations were tried to be revealed.

Giriş

Artvin ve Yusufeli bölgesini içine alan Livane sancağının kuruluşu Artvin şehrinin Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmesini sağlayan Dulkadirli Mehmet Han'ın 1536-1537 yıllarındaki seferinden sonra gerçekleşmiştir.¹ Söz konusu sancak kurulduktan sonra Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Bundan sonra sancağın Artvin bölgesi Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış olup 1549'da ikinci vezir Ahmet Paşa'nın gayretiyle yeniden ele geçirilmiştir. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti 1578 yılında sağlamlaştırılmıştır. 1579'da Çıldır eyaleti kurulduktan sonra bu eyalete bağlanan Livane sancağının merkezi Artvin şehri olmuştur.² XVIII. yüzyılda Livane sancağı tekrar idarî birim olarak kaza haline getirilmiştir.³ Artvin'in merkez olduğu Livane kazası 1828 yılında Trabzon eyaletine bağlı Batum sancağının kazasıdır.⁴ 19. yüzyılda Batum sancağına Lazistan sancağı da denilmektedir.⁵ Günümüzde Artvin şehrini oluşturan merkez ve ilçelerin bir

¹ Artvin şehrine Osmanlı döneminde Livane veya Livana denilmekteydi (Umar, 1993: 520). Livane ismi o dönemde Yusufeli ve Artvin merkezi de içine alan Çoruh vadisine verilen genel bir isim olmuştur (Artvinli, 2013: 179-180). Muvahhit Zeki bölgeye Gürcü hâkimiyetinde olduğu tahmin edilen 1312-1450 tarihleri arasında Livana adı verildiğini belirtir (Zeki, 1999: 155). Osmanlı Devleti hâkimiyetinden önce Evliyâ Çelebi'nin de Seyehatnâmesi'nde bu bölgeden Livâne olarak bahsettiği görülmektedir (Evliya Çelebi 1998: 160). Arşiv kayıtlarında da Livane ismi kullanılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A. MKT), 231/ 18, 27 Mart 1849). Önemli Gürcü toplum adamlarından Askerî Uzman Giorgi Kazbegi de 1874 yılında bölgeyi gezdiği zaman bölgeden "Livan" olarak bahsetmiştir (Kazbegi 2019: 105). Artvin adının anlamına dair ise Hayrettin Tokdemir bu ismin oluşumuna dair bir takım efsaneler olduğunu ancak söz konusu adın efsaneyle ilgisi olmadığını ayrıca ismin Gürcüce veya Ermenice kökenli olmayıp öz Türkçe olduğunu belirtmiştir. Ona göre Artvin adı "Art" ve "Van" sözcüklerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. "Art" sözcüğü dağ bel, arkada, artta, yamaçta anlamlarına gelmektedir. "Van" sözcüğü ise yurt, konum yeri anlamına gelmektedir. Böylece Artvan adının anlamının Artvin'in engebeli fizikî yapısına da uygun olduğunu söyler (Tokdemir, 1978: 85). Artvin yerel ağızda ise Artvani olarak telaffuz edilmiştir (Atalay, 2018: 542). Gürcücede Art'uvani, Artvani, Artvini olarak geçmektedir (Güven, 2018: 2). Rusça ve Ermenicede Ardvin olarak geçerken, Lazlar bu ismi Art'vini olarak kullanmaktadırlar (Küçükylıdız, 2019: 7). 1878-1918 Rus hâkimiyeti döneminde Artvin adı yeniden kullanılmıştır. Şehrin 1921'de Türk hâkimiyetine geçmesiyle 1921-1923 tarihleri arasında Artvin ili tabiri kullanılmışken, 1936-1956 tarihlerinde Çoruh ili şeklinde bölgeden bahsedilmiştir. 1956 yılında ise tekrar Artvin adı kullanılmaya başlanmıştır (Taşkın, 2020: 1). Fahrettin Kırzioğlu ise Türk adı olan Artvin'in "Artun"dan bozma bir isim olduğunu belirtmiştir (Kırzioğlu, 1976: 458).

² Tuncel, 1991: 420. Bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmeden önceki tarihi, kültürü ve etnik durumu için bkz: (Şafakçı, 2019: 200-232; Mutlu, 2019: 17-58; Subaşı, 2019: 82-106; Köse, 2019: 59-81; Oruç, 2019: 107-123)

³ Temel, 2019: 126.

⁴ Sezen, 2006: 341.

⁵ Dayı, 1997: 2; Yüçetürk, 2020a: 2.

kısmı 19. yüzyılda Trabzon vilayetine bağlı Lazistan sancağına, bir kısmı da Erzurum vilayetine bağlı Çıldır sancağına dâhildi.⁶ Haziran 1828'deki Rus işgalinden sonra imzalanan Edirne Muahedesi ile Ahıska Ruslara terkedilince Artvin'in bağlı olduğu merkezi Ahıska olan Çıldır eyaletinin teşkilatı bozuldu.⁷ Livane kazasının bundan sonra 1828 yılında Livane-i Süflâ ve Livane-i Ulyâ olarak iki kazaya ayrıldığı görülmektedir. Vartan olarak da adlandırılan Livane-i Süflâ 1828 yılında Trabzon eyaletine bağlı Batum sancağının kazasıdır.⁸ Osmanlı Devleti'nde 7 Kasım 1864 Vilayet Nizamnâmesi ile eyaletler kaldırılarak vilayetler kurulmuştur.⁹ Livane-i Süflâ kazasının Osmanlı Devleti'nde vilayet teşkili sırasında Erzurum'a bağlandığı görülmektedir.¹⁰ Ancak 14 Temmuz 1867 tarihinde Meclis-i Vala'da alınan karara göre Livane ve Maçahel kazalarının Çıldır sancağından ayrılarak tekrar Lazistan sancağına bağlanmasına karar verilmiştir.¹¹ Söz konusu kaza bundan sonra Rus hâkimiyetine geçtiği 1878 yılına kadar Trabzon eyaletine bağlı Batum sancağının kazasıdır.¹² Livane-i Ulyâ ise 1828 yılından 1878 yılında başlayan Rus yönetimine kadar Erzurum eyaletine bağlı Çıldır sancağının kazasıdır.¹³ Livane kazası 1847 yılında Livane-i Balâ ve Livane-i Zir Vartana olarak iki kazaya ayrılmıştır.¹⁴ Bu tarihte iki kaza da Çıldır sancağına bağlıdır. Livane-i Zir ise Livane'nin nahiyesi olarak geçmektedir.¹⁵ Yukarıda bahsedildiği gibi Livane-i Ulyâ'nın 1828 yılından 1878 yılında başlayan Rus yönetimine kadar Erzurum eyaletine bağlı Çıldır sancağının kazası olduğuna göre 1848 yılında iki kazaya ayrılan yer Livane-i Ulyâ olmaktadır.¹⁶

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen ve tarihe 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Livane'den de tabur teşkil edilmiştir.¹⁷ 24 Nisan 1877'de Ruslarla savaş başlayınca Batum ve Ardahan savaşları sırasında Ardahan Rusların eline geçmiş, Türk kuvvetleri Artvin'e çekilmiştir.¹⁸ 8 Haziran 1877 tarihinde Livane ciheti Asâkir-i Muavene Kumandanı Dede Bey'den İstanbul'a gönderilen telgrafta halkın vatanseverlik duygularının kabardığı ve düşmana karşı savaşa katılmak istedikleri bildirilerek, kendileri için de vatan ve padişah uğrunda canlarını vermek gibi kutsal bir vazife olamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca düşmanın vatan toprağından bir yere tecavüzüne asla meydan vermeyecekleri belirtilerek ihtiyaç duydukları silahların gönderilmesi istenmiştir. Bu telgraf yetkililer tarafından 10 Haziran 1877 tarihinde Savunma Bakanlığına iletilmiş ve bakanlığa gönderilen bu konudaki yazıda ise istenen silahların verilmesinin isabetli olacağı bildirilmiştir.¹⁹ Bölge halkı büyük bir direniş göstermiş ve bu uğurda şehit vermiştir.²⁰ Savaş sonucunda 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır.²¹ Buna göre Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya terk edilmiştir.²² Bu antlaşma ile Batum ile birlikte Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat ilçelerini içine alan yerler

⁶ Karabacak Yılmaz, 2019: 233.

⁷ Tuncel, 1991: 420; Yüçetürk, 2019a: 262.

⁸ Sezen, 2006: 341.

⁹ Ortaylı, 2011: 53.

¹⁰ BOA, Meclis-i Vala (MVL), 1052/ 49, 28 Kasım 1866.

¹¹ BOA, MVL, 538/35, 12 Haziran 1867.

¹² Sezen, 2006: 341. 1868 yılında tarihli salnâmede Trabzon vilayetinin Trabzon, Canik, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere dört sancağı bulunmaktadır. Bu sancaklardan Lazistan sancağının kazaları Bafra, Livane ve Arhavi'dir Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), 1286/1869: 1, 34-54. 1877 yılında ise Trabzon vilayetinin Trabzon, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere üç sancağı bulunmaktadır. Lazistan sancağı Çürüksu, Acarateyn, Hopa, Atina ve Livane kazaları bulunmakta olup, Livane kazasının merkezi Livane kasabasıdır (TVS), 1295/1878: 50-75).

¹³ Sezen, 2006: 341.

¹⁴ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (SDAO), 1264/1848: 207, 215). Salnamelerdeki bilgiler bir önceki yıla ait bilgilerdir (Palalı, 2010: 1).

¹⁵ SDAO, 1264/1848: 207, 215.

¹⁶ Osmanlı Devleti'nde yayınlanan 1864 Vilayet Nizamnâmesi ile eyaletler vilayet haline getirilmiştir. Bu nedenle Erzurum ve Trabzon bu tarihten itibaren vilayet haline gelmiştir (Yüçetürk, 2018a: 206).

¹⁷ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1996: 276; Yüçetürk, 2020b: 78.

¹⁸ Artvin 1973 İl Yıllığı, 1973: 28-29.

¹⁹ Göğçe Komşu Topraklar, 2008: 15.

²⁰ Atalay, 2019a: 300; Atalay, 2019b: 8.

²¹ Armaoğlu, 2003: 523-525; Yüçetürk, 2018b: 74.

²² AYTEKİN, Ankara 1999: 12; ÖZAYDIN, 2016: 27-28.

Rusya'ya bırakılmıştır.²³ Arhavi, Hopa ve Yusufeli ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.²⁴ Artvin'in de içinde bulunduğu Batum sancağı, Kars ve Ardahan ile birlikte "Elviye-i Selase" olarak adlandırılmıştır.²⁵ 1878-1918 yıllarında Livane Rusya yönetiminde kalmaz.²⁶ İşgalden sonra Ruslar bölgede bir takım idari değişiklikler yapmışlardır.²⁷ Bundan sonra Osmanlı Devleti'ndeki vilâyetlerin karşılığı olarak Çarlık yönetimindeki Kars, Ardahan ve Batum bölgesinde Batum ve Kars Oblastları kurulmuştur.²⁸ Rusya Ardahan Okrok yönetimini kaldırıp teşkilatını küçülmüştür. Ardahan ve Oltu bölgeleri Uçasko-Okrok (kaza) halinde, Göle ile Çıldır ve Pos-hov İstarşinalık (nahiye) teşkilatıyla Kars Oblastı'na bağlanmıştır. Artvin (Livane) ve Ardanuç kazaları ise Şavşat ve Borçka İstarşinalıkları ile Batum Oblastı'na bağlıydı. Şavşat sonradan Uçasko (kaza) haline konulmuş, Artvin ise Okrok Naçaliklik (mutasarrıflık, sancak karşılığı) olmuştur. Adlarını öğrenebildiğimiz Artvin Okrok Naçaliklerinin üçü de Gürcü'dür.²⁹

Rusya'da 1917'de Bolşevik İhtilali ortaya çıktıktan sonra Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanınca antlaşma doğrultusunda Kars, Ardahan ve Batum'da plebisite başvurulmuştur. Bunun sonucunda söz konusu yerler Osmanlı Devleti'ne bağlandı.³⁰ Ancak Birinci Dünya Savaşı sonucunda imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti Artvin'den çekilmiştir.³¹ Bundan sonra Artvin İngilizler tarafından 17 Aralık 1918'de işgal edilmiştir. İngilizlerin de buradan çekilmesinden sonra Nisan 1920 tarihinde bölgeye Gürcüler hâkim olmuştur.³² 1921 başlarına kadar Gürcü hâkimiyeti sürdüktan sonra 1921 yılında Artvin ve çevresi tekrar Türk hâkimiyetine geçmiştir. Artvin ve Şavşat kazaları dört buçuk ay süreyle Ardahan sancağına bağlanmıştır. Ayrıca Yusufeli (Kiksim) kazası Erzurum, Hopa kazası da Rize sancaklarına dâhil edilmiştir.³³ 7 Temmuz 1921 tarihinde Artvin liva haline getirilmiş, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre ise livaların kaldırılmasıyla vilayet olmuştur.³⁴ Şavşat kazası Ardahan'dan alınarak Artvin'e bağlanmıştır.³⁵ Ayrıca Borçka ve Ardanuç da Artvin'e bağlanmıştır.³⁶

1. Livane Muhacirlerinin Yaşadığı Sıkıntılar

93 Harbi'nden önce Livane kazasının nüfus yapısına bakılacak olunursa, 1868 yılında Livane kazasında toplam nüfus 17.942 olup bunun 16.373'ü Müslüman, Rum nüfus bulunmamakta, 308'i Ermeni, 1261'i Katolik'tir. Livane kazasına bağlı Maçahel nahiyesinde ise toplam nüfus 2955 olup, bu nüfusun tamamı Müslümandır.³⁷ 1877 yılında toplam nüfus 18.271'dir. Bu nüfusun 16282'si Müslüman, 445'i Ermeni, 1642'si Katolik'tir.³⁸ Ancak salnamelerde belirtilen nüfus erkek nüfusu olarak geçmektedir.³⁹ Genel kabule göre Osmanlı Devleti'nde hanede yaşayan kişilerin beş olduğu düşüncesiyle bu sonuçlar beş katsayısıyla çarpılırsa toplam nüfus hakkında bir fikir elde edilebilir.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında askerî ihtiyaçlar için yapılan ve sadece erkeklerin sayıma dâhil edildiği ilk nüfus sayımı II. Mahmut zamanında yapılmıştır.⁴¹

²³ Artvin 1973 İl Yıllığı, 1967: 128; Öztürk, 2016: 808; Yüçetürk, 2020c: 3.

²⁴ Kuş, 2016: 81.

²⁵ Atalay, 2017: 2. 19. yüzyılda Artvin şehrinin savaşlardaki mücadelesi için bkz: (Bahadır, 2017).

²⁶ Sezen, 2006: 341.

²⁷ Gül, 1995: 368-369.

²⁸ Turan, 2019: 26; Atalay, 2020, 316.

²⁹ Özder, 1971: 84-95.

³⁰ Gök, 2008: 90-91.

³¹ Atalay, 2021: 17.

³² Çiçek, 2013: 134.

³³ Gök, 2008: 91.

³⁴ Zeki, 1999: 150.

³⁵ Gök, 2008: 91.

³⁶ Kasap, 2018: 30.

³⁷ TVS, 1286/1869: 67.

³⁸ TVS, 1295/1878: 119.

³⁹ TVS, 1291/1874: 86).

⁴⁰ Göyünç, 1997: 552.

⁴¹ Taşkın; Kaya, 2019: 102.

II. Abdülhamit Dönemi'nde 1893 yılında yayınlanan nüfus sayımları içine ilk defa kadınlar da dâhil edilecektir.⁴²

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mağlûbiyetle sona eren savaşların ardından kaybedilen topraklardaki Müslüman, hatta gayrimüslim halkın göç hareketi Osmanlı Devleti'nde önemli sorunlardan birini oluşturmuş.⁴³ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen 1877-78 savaşından sonra Rusların işgal ettiği bölgelerden göç edenlerin sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁴ Muhacirin Komisyonu'nun bilgilerine göre 1876-1896 yılları arasında gelen göçmen sayısı 845.861'dir.⁴⁵ Livane kazasından da büyük bir göç hareketi görülmüştür.⁴⁶ 93 Harbinden sonra halk mallarını, arazilerini bırakarak hicrete mecbur kalmıştır.⁴⁷

Devletin on dokuzuncu yüzyılda yerleştirme siyasetine bakıldığında göç eden kişilerin yerleştirileceği vilayetler belirlenene kadar ve araziler temin edene kadar İstanbul'da misafir edildiği görülmektedir.⁴⁸ Bu siyaset 93 Harbi'nden sonraki göçlerde de uygulanmıştır.⁴⁹ Ayrıca XIX. yüzyılda bu konuyla ilgilenmek üzere resmî komisyonlar, hatta nâzirliklere bağlı bürolar teşkil edilmiştir.⁵⁰ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra göçmenlerin işlerini halletmek üzere kurulan komisyonlar Umum Muhacirin Komisyonu, Muhacirin-i Encümen-i Âli ve İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu'dur. Umûm Muhacirin Komisyonu 1877-1878 yıllarında hizmet etmiştir. Komisyonunun asıl görevi muhacirlere ait emirlerin uygulanmasının takibidir. İdare-i Muhacirin Komisyonu ve buna bağlı birimler ise sevk ve iâşe maddeleri dağıtımını gibi görevleri yerine getirecekti. Umûm Muhacir Komisyonu gerekli gördüğü noktada iâşe dağıtımını ve sevk göreviyle de ilgilenecekti. Alt muhacir komisyonlarının görevlerini aksatmaları durumunda ise söz konusu komisyon gerekli cezai işlemlerde bulunabilecekti.⁵¹ Umum Muhacir Komisyonu'nun faaliyetlerine Nisan 1878 tarihinde son verilmiştir.⁵² 13 Ağustos 1877 tarihli iradede İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu'nun Ruslar tarafından işgal edilen yerlerden İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere göç edilmesi nedeniyle Sohum ve çevresindeki iskelelerden, Trabzon ve çevresindeki iskelelere nakledilecek muhacirin iskânı sırasında alınacak tedbirler için kurulduğu belirtilmiştir.⁵³ Vilayet merkezlerinde iskan memurlarının başkanlığında da genişletilen bu komisyon mahalli idarelerin denetiminde göçmenlerin yerleştirilmesi ve huzurlarının sağlanması için görevlendirilmiştir.⁵⁴ Göçmen sayısının giderek azalması ve muhacirlerle ilgili sorunların azalması nedeniyle İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu 1894'te kapatılmıştır. Komisyon kapatıldıktan sonra muhacir işleri Dâhiliye Nezareti'ne devredilmiştir. 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne yeniden bir göçmen akını olunca Muhacirin Komisyon-ı Âlisi kurulmuştur.⁵⁵ Komisyon Kararnamesi 27 Kasım 1897 tarihlidir. Söz konusu komisyonun faaliyetlerinin ne zaman sonlandığı ise kesin olarak bilinmemektedir. Arşiv kayıtlarında kaldırılan Muhacirin Komisyonu'nun üyelerinin Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nda görevlendirildiğine dair Mayıs-Temmuz 1898 tarihli kayıtlardan söz konusu komisyonun bu tarihlerde görevli olmadığı ve yerine başka komisyonun kurulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı topraklarına gelen Müslüman muhacirlerin iskân edilmesine yönelik uygun araziler tespit etmek üzere Muhacirin-i İslâmiye Komisyonu'nun kurulması için Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da 22 Şubat 1899 tarihinde mazbata düzenlenmiştir. Söz konusu komisyon

⁴² Temurçin, 2007: 48-49.

⁴³ Saydam, 2019: 286.

⁴⁴ Doğanay, Orhan, 2014: 4.

⁴⁵ Akbayar, 1985: 1242-1243.

⁴⁶ Önal, 2010: 13.

⁴⁷ BOA, Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 174/34, 21 Haziran 1890.

⁴⁸ İpek, 2006: s. 42-43.

⁴⁹ Gurulkan ve Çınar, 2012: 376-378.

⁵⁰ Saydam, 2019: 286.

⁵¹ Erdem, 2014: 93-94.

⁵² Saydam, 2019: 287.

⁵³ Erdem, 2014: 104.

⁵⁴ İpek, 1999: 665.

⁵⁵ Saydam, 2019: 287-288.

İşkân-ı Muhacirin-i İslamiye Komisyonu olarak da isimlendirilmiştir.⁵⁶ Komisyonun kuruluşu için düzenlenen nizamname yayınlanma tarihi 22 Aralık 1905'tir.⁵⁷ Komisyon 1908 yılında kapatılmıştır.⁵⁸

8 Şubat 1879'da Rusya ile Osmanlı Hükümeti arasından imzalanan "Muahede-i Ka'tiye" isimli anlaşmanın yedinci maddesine göre Rusya tarafından ele geçirilen Kars, Ardahan ve Batum halkı anlaşmanın onaylanmasından itibaren üç sene içinde başka bir yere gitmek isterlerse emlaklarını satıp gidebileceklerdi. Bu zaman zarfında gitmeyenler ise Rusya tabiiyetinde kalacaklardı.⁵⁹ Livane, Batum ve Çürüksu bölgesindeki halk savaş sırasında işgale karşı koydukları gibi, savaş bittikten sonra da buldukları bölgeyi terk etmek istememişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti Batum'u boşaltmaya karar verdiği için göç etmek zorunda kalmışlardır.⁶⁰ Üç yıllık sürede yüz yirmi bin kişi göç etmiştir.⁶¹ Bu göçler Samsun, Çorum, Tokat, Yozgat, Adapazarı, İzmit ve özellikle Bursa gibi şehirlere yapılmıştır.⁶² Bununla birlikte farklı şehirlere de göçler olmuştur. 29 Ağustos 1878 tarihli belgeye göre ise Livane kazası halkı Malatya'ya göç etmek istediklerini İstanbul'a bildirerek bu konuda gerekli yardım yapılmasını istemiştir.⁶³ Yine 12 Şubat 1888 tarihinde Livane kazasından bazı köylerin halkı Lazistan taraflarına hicrete başlamışlardır.⁶⁴ Bu tarihten sonra da göçler devam etmiş, 21 Haziran 1890 tarihli belgeden söz konusu kazadan yedi-sekiz yüz hane halkının Erzurum'a göç etmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak bunun için Rusya Hükümetinden izin alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁵ Osmanlı resmî kayıtlarında Artvin ve Batum (Acara) göçmenleri çoğunlukla Batum Muhacirleri olarak kaydedilmiş olup bazen de Livane, Acara, Hopa, Ardanuç gibi geldikleri yerler itibarıyla yazılmıştır. Bunun nedeni Artvin'in Batum sancağına bağlı kaza olmasındandır.⁶⁶ 1886 yılında Ruslar tarafından yapılan nüfus sayımına göre kazanın toplam nüfusu 22.770'tir. Sayım sonucuna göre kadın nüfus erkek nüfusa göre fazladır. Bu nüfusun 7.562'si erkek iken 12.032'si kadın nüfustur.⁶⁷ Yukarıda verdiğimiz 1877 yılı erkek nüfus ile savaştan sonraki 1886 Rus sayımını değerlendirildiğinde, 1877 yılındaki sonuca göre 18.271 erkek nüfus kaydedilmişken, 1886 yılında 7.562 erkek nüfus bulunmaktadır. Buna göre erkek nüfusta savaştan sonraki yıllarda 10.709 kişi azalma olduğu görülmektedir.

Göç etmek isteyen halk hicret konusunda çeşitli sorunlar yaşamıştır. Bu sorunlardan biri Artvin halkının emlak satışları hakkındadır. Mallarını satmak isteyen halka Rus ve Ermeni memurlar engel olmaya çalışmıştır.⁶⁸ Çoğu çok düşük fiyatlarla evlerini Ermenilere satmak zorunda kalmıştır.⁶⁹ Trabzon'dan sadarete 30 Haziran 1879 tarihinde gönderilen yazıya göre Artvin kasabası ahalisinden hicret edecek olanların tasarruf ettikleri emlakın satışının Rusya Hükümeti tarafından engellendiği hakkında adı geçen halk tarafından Lazistan sancağı mutasarrıflığına verilip oradan vilayete gönderilen varakanın bir sureti Osmanlı Devleti'nin Batum baş şebhenderine de yazılmıştır. Ancak şimdiye kadar Şehbender tarafından Rusya memurlarına gönderilen tebligatın bir neticesi görülemediğinden Babıali tarafından gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁰ Mülklerini satmadan göç eden halkın da geride kalan malları konusunda birtakım

⁵⁶ Erdem, 2014: 122-128.

⁵⁷ Sarkis, 2006: 968.

⁵⁸ Erdem, 2014: 139.

⁵⁹ Özder, 1971: 75-78.

⁶⁰ İpek, 2014: 104-105.

⁶¹ Gül 1995: 368-369.

⁶² Özdemir, 2002: 190.

⁶³ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 774/63000, 29 Ağustos 1878.

⁶⁴ BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1485/8, 1, 12 Şubat 1888.

⁶⁵ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM.), 501/6, 21 Haziran 1890; BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 57/7, 31 Ağustos 1890.

⁶⁶ Demirel, 2009: 321.

⁶⁷ Taşkın vd. 2019: 188-189.

⁶⁸ Kasap, 2018: 108.

⁶⁹ Zeki, 1999: 98.

⁷⁰ BOA, Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH), 31/73, 30 Haziran 1879.

endişeleri olmuştur. Ardahanlı Mustafa Ağa'nın oğlu eski Ardahan Tabur Ağası Derviş Bey 29 Ağustos 1883 tarihinde İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde Rusya işgalindeki Kars ve Ardahan'da kalan mallarıyla birlikte Batum'a bağlı Livane kazasındaki emlak, arazi, zeytinlik ve bağının zorla zabt edildiğinden bahsederek, bu mallarının Rusya'nın zabtından itibaren kira bedelleriyle kendisine teslim edilmesi için gereğinin yapılmasını istemiştir. Söz konusu belgeden Rusya'nın bu toprakları işgalinden sonra halkın mallarını da zabt ettiği anlaşılmaktadır.⁷¹ Ayrıca Rusya idarecileri mallarını satan halkın da tapu işlerini aksatmıştır. Mehmet Şefik Bey 25 Ocak 1886 tarihli dilekçesinde Rusya tarafında kalan Batum sancağına bağlı Livane köylerinde bulunan arazilerini Hüseyin Beyzade Arslan Bey'e sattığı halde Rus idaresi tarafından tapu ferağının yapılmadığını bildirerek durumun Petersburg Sefareti ve Tiflis Hükümetine yazılıp gereğinin yapılmasını istemiştir.⁷² Sorunların halledilmesi için Rusya'nın harekete geçtiği anlaşılmaktadır. 9 Şubat 1888 tarihli belgeye göre Rusya Kafkasya idaresinin Kars ve Batum Eyaletleri ile Batum, Artvin, Ardanuç ve sair şehirlerdeki emlak üzerinde şahısların ve vakıfların tasarruf haklarının belirlenmesi ile icrada meydana gelen sorunların giderilmesi için Mösyö Bakaraça'yı Dersaadet'e göndermiştir. Ancak yine de sorunlar halledilmemiş olacak ki daha sonra da halkın bu konudaki endişeleri devam edecektir.⁷³ Batum sancağı Livane kazası halkından olup Hüdavendigar vilayetine bağlı Söğüd kazası kaymakamlığına tayin edilen mülkiyeden emekli Salih Hayri Bey 1 Aralık 1890 tarihinde Hariciye Nezaretine verdiği dilekçesinde Livane'de bulunan arazi ve emlakının hukukunun korunmasını talep etmiştir. Söz konusu belgeler Osmanlı Devleti'ne göç edip, Livane kazasında mülkü olan halkın bu mülklerinin hukukundan endişe ettiğini ve bu konuda devletten yardım istediklerini göstermektedir.⁷⁴ Yine 10 Ocak 1891 tarihli belgeye göre Livane hanedanından Atabeyzade Tevfik Bey İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde malını mülkünü bırakarak Osmanlı vatandaşlığına geçtiği için kendisiyle birkaç akrabasına yetecek kadar arazi verilip Bursa'da akrabaları yanında iskanını talep etmiştir. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonuna gönderilen yazıda da bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁵ Livane halkı işgalden sonra alacak verecek davalarını bile Osmanlı Devleti aracılığıyla çözmeye çalışmıştır. 21 Kasım 1889 tarihli belgeye göre Batum dahilinde Artvin'de sakin Çarşı-yı Kebir mahallesinde sahaflardaki dükkâna sahip Kumaşçı Mehmet Tevfik'in Rusya Devleti tebaasından ve tüccardan Artvin'de sakin Aleksan Aksanyan'dan alacağı bulunmaktadır. Borçlunun borcunu ödemesi için Dersaadet Mukavelat Muharrirliğinden onaylanan protesto varakasının ilgiliye bildirilmek üzere Batum Şehbenderliğine gönderilmesine karar verilmiştir. Belge Osmanlı Devleti'nin savaştan sonra işgal edilen bölgedeki Türk halkın haklarını korumak için çaba sarf ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.⁷⁶ 18 Mayıs 1891 tarihinde Fatih Karakolu nizamiye memuru Kaymakam Mehmet Bey Hariciye Nezaretine gönderilen dilekçesinde Batum'a bağlı Artvin kasabası ahalisinden ve Ermeni milletinden Şamlı oğlu Vanil ve Bedros Ağalarda olan alacağının tahsiliyle adı geçen yerdeki Çarşu mahallesinde bahçe ve evinin satışı için Rusya Sefaretine yazı gönderilmesini istemiştir.⁷⁷ 29 Mayıs 1909 tarihli belgeye göre de eski Mardin mutasarrıfı merhum Hemşizade Gürcü Kamil Paşa'dan kendilerine kalan Artvin bölgesindeki arazilerine yapılan müdahalenin engellenmesi için oğulları Hüseyin, Mehmed ve Muhlis ile kızları Feride ve Zehra Hariciye nezaretine dilekçe vermiştir.⁷⁸ Halkın göç etmesi için de Rusya'dan izin alması gerekecektir. 25 Temmuz 1893 tarihli belgeye göre Ardanuç kazasından ahali vekilleri Batum Başşehbenderliğine gönderdikleri yazıda Batum'a bağlı Ardanuç kazasından elli hane Livane kazasından da on üç hane olmak üzere

⁷¹ BOA, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR), 74/44, 29 Ağustos 1883; BOA, Hariciye Siyasî (HR.SYS.), 1342/41, 4 Aralık 1884.

⁷² BOA, HR.TH, 55/21, 25 Ocak 1886; BOA, HR.SYS, 1229/1, 14 Şubat 1885.

⁷³ BOA, HR.SYS, 1951/42, 9 Şubat 1888.

⁷⁴ BOA, HR.TH, 104/36, 1 Aralık 1890.

⁷⁵ BOA, DH.MKT, 1798/83, 10 Ocak 1891.

⁷⁶ BOA, HR.TH, 94/46, 21 Kasım 1889.

⁷⁷ BOA, HR.TH, 109/32, 18 Mayıs 1891.

⁷⁸ BOA, HR.TH, 376/17, 29 Mayıs 1909.

altmış üç haneden dört yüz doksan altı nüfus on beş aydan beri hicret edecekken Rusya Hükümeti tarafından hicretlerine mani olduğunu belirterek söz konusu halkın Osmanlı memleketine gönderilmesi için gereğinin yapılmasını istemişlerdir.⁷⁹ Görüldüğü üzere halkın göç etmesini de Rusya Devleti engellemeye çalışmıştır.⁸⁰ 9 Nisan 1883 tarihli belgeye göre Batum'a bağlı Livane kazasında Berta karyesi ahalisinden İbrahim Efendi ve biraderi Abdi Ağa on bir nüfustan ibaret olan aileleriyle Dersaadet'e gitmek üzere pasaportlarıyla Borçka'ya kadar gelmişlerdir. Ancak Rus idaresi hicret müddetlerinin dolduğu gerekçesiyle gitmelerine engel olduğundan bu konuda gereğinin yapılması için Batumlu Raik Efendi tarafından İstanbul'a dilekçe yollanmıştır.⁸¹ Yine Livane kazası ahalisi tarafından 30 Eylül 1886 tarihinde Hariciye Nezaretine verilen arzuhale göre Batum dâhilinde Livane kazasından üç yüz haneyi aşan Müslüman ahali Osmanlı Devleti'ne hicret etmek istedikleri halde mahalli hükümet engellediğinden yardım istemişlerdir.⁸² 3 Kasım 1886 tarihli belgeye göre de söz konusu dilekçe üzerine bunlardan iki yüz hanenin Erzurum'da, dört yüz hanenin İzmir'de iskânlarına 1879 senesinde karar verilmiştir. Halkın hicretleri hakkında Rusya Devleti tarafından tayin edilen müddetin kış mevsiminin başlaması nedeniyle bitmesi üzerine muhalefet edildiğinden gereğinin yapılması istenmiştir.⁸³ 13 Nisan 1887 tarihinde Mehmet Tahir Bey Hariciye Nezaretine gönderdiği arzuhalinde ise Livane kazasından İrsa karyesi halkından bin küsur nüfusun ve kendi akrabalarından babası, kardeşleri, çocukları ve başka akrabalarından da toplam altmış nüfusun hicretine Rusya Hükümeti engel olduğundan ahalinin tahliye edilmesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.⁸⁴ Yine Batum Baş Şehbenderliğine Ardanuç kazasından ahali vekilleri tarafından verilen tarihsiz arzuhale göre Batum'a tabi Ardanuç ve Livane kazalarından olup Ardanuç kazasından elli hane ve Livane kazasından da on üç hane olmak üzere toplam dört yüz doksan altı nüfus Osmanlı Devleti'ne hicret etmek istemiştir. Ancak Rusya Hükümeti tarafından hicretlerine mâni olduğundan gereğinin yapılması talep edilmiştir. 3 Temmuz 1893 tarihli Vükela Meclisi Mazbatası'na göre bu kişilerin göçlerinin sağlanması için Rusya Hükümetinden ruhsat alınması konusu Hariciye Nezaretine havale edilmiştir. Söz konusu halkın hicretlerinden sonra iskânları için arazi temini konusu da Muhacirin Komisyonuna bildirilmiştir.⁸⁵ Göç edenlerden ailesi Livane kazasında kalanlar da olmuştur. Bu nedenle ailesini görmek isteyenler ruhsat ve pasaport almak durumunda kalacaklardır. 29 Ağustos 1902 tarihli belgeye göre Ali adlı kişi Batum'un Livane kazasında Sinköt köyündeki kız kardeşinin yanına gitmek için ruhsat ve pasaport talep etmiştir.⁸⁶ Ailesi söz konusu kazada kalan kişilerin de bu kişilerin Osmanlı Devleti'ne gelmeleri için talepleri olmuştur. Batum muhacirleri ulemasından Elhac Ferhat Efendi'nin 26 Ekim 1893 tarihinde Hariciye Nezaretine verdiği dilekçesine göre Ferhat Efendi Batum'da Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesinin Kartla karyesi muhacirlerindedir. Kendisi İzmit Adapazarı'na bağlı Hendek nahiyesinde yerleştiğinden adı geçen karyede annesi, babası ve kız kardeşi perişan bir durumda kalmıştır. Dilekçesinde bu kişilerin hicretine müsaade verilmesi için gerekli yere emir verilmesini istemiştir.⁸⁷ Rusya'nın göç eden muhacirleri de geri talep ettiği görülmektedir. Dâhiliye Nezaretinden 14 Temmuz 1887 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda Rusya Sefaretinin Osmanlı Devleti'ne hicret eden Artvin ve Batum muhacirlerinin iade edilmesi talebinin olduğu belirtilerek Rusya'dan hicret eden muhacirin kabul edilmesi veya edilmemesi kararının Hariciye Nezaretine ait olduğu bildirilmiştir.⁸⁸ Yine 16 Nisan 1895 tarihli belgeye göre Livane kazası ahalisinden olup Rusya Hükümeti'nden izin alınmaksızın Osmanlı Devleti'ne hicret etmiş ve Hüdavendigar vilayetinde yerleşmiş on üç

⁷⁹ BOA, Hariciye İdare (HR.İD), 6/65, 25 Temmuz 1893.

⁸⁰ BOA, İ.DH, 1002/79153, 16 Eylül 1886.

⁸¹ BOA, HR.İD, 11/26, 9 Nisan 1883.

⁸² BOA, DH.MKT, 1370/9, 1, 30 Eylül 1886.

⁸³ BOA, DH.MKT, 1377/10, 3 Kasım 1886.

⁸⁴ BOA, HR.TH, 63/25, 25 Nisan 1887.

⁸⁵ BOA, HR.İD, 6/57, 3 Temmuz 1893.

⁸⁶ BOA, DH.MKT, 2436/81, 29 Ağustos 1902; BOA, DH.MKT, 2458/96, 29 Kasım 1902.

⁸⁷ BOA, HR.TH, 134/110, 26 Ekim 1893.

⁸⁸ BOA, DH.MKT, 1432/19, 14 Temmuz 1887; BOA, DH.MKT, 1447/43, 12 Eylül 1887.

Kürt ailesinin Rusya'ya iadeleri Rus elçiliği tarafından talep edilmiştir.⁸⁹ İşgalden sonra Osmanlı Devleti'nden Livane'ye gidenlerle de zaman zaman temas kesilmiştir. Seraskerlikten Hariciye Nezaretine gönderilen 6 Mart 1886 tarihli yazıda Üçüncü Orduya mensup Livaneli Yüzbaşı Mevlüt Ağa Livane'ye izinli olarak gidip izni bittiği halde gelmeyince gereğinin yapılması için Rusya Sefaretine tabligat yollanması istenmiştir.⁹⁰ Livane halkından Anadolu'nun iç kıyılarına göç eden halkın ise göç ettikten sonra da sorunları devam etmiştir. 14 Ocak 1880 tarihli belgede Muhacirin Komisyonu Riyasetinin tezkeresine göre hicret eden Livane kazası eşrafından Mehmet Ali Bey ve iki yüz hane halkı arzuhallerinde Sivas dâhilinde Merzifon kazasında iskân edecekleri yerde içme suyu masrafının yarısının devletten karşılanmasını talep etmişlerdir.⁹¹ Bu durum halkın savaştan sonra içme suyunu bile karşılayamayacak kadar zor durumda olduğunu göstermektedir. Halk göç ettikleri yerlerde yerleştirilmeme problemleriyle de karşılaşmıştır. 5 Şubat 1880 tarihli yazıya göre Anadolu'da Ruslara terk edilen yerlerden Acaralar ve Livane kazasından yirmi bin kadar Müslüman nüfus Trabzon ve çevresine hicret etmiştir. Şimdiye kadar bu insanların Canik sancağı ve dâhilinde bulunan yerler ile Sivas vilayetinin bazı kazalarına yerleştirilmeleri mümkünken buradaki mahallî hükümetler bu konuda çaba göstermediklerinden yerleşememişlerdir. Bir buçuk seneden fazla zamanda bu ahali yerleştirilemeyip sefalet içinde kalmıştır.⁹² Yine 27 Ağustos 1882 tarihli Livane muhacirlerine ait başka bir belge söz konusu insanların yerleşme sorunlarını ortaya koymasından önemlidir. Belgeye göre iskân edilemeyip han köşelerinde aç ve sefil kaldığı bildirilen Livane halkı dokuz kişinin imzasıyla İstanbul'a arzuhal göndermiştir. Arzuhallerinde Tokat sancağına bağlı Artukabad nahiyesi Rum halkının daha önce Rusya'ya göç etmelerinden dolayı söz konusu nahiyede boş olan evler ile arazinin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Dilekçe Şura-yı Devlete havale edilmiştir.⁹³ Bazı yerel idarelerin ise bu konuda daha duyarlı davrandıkları, muhacirlerin haklarını korudukları görülmektedir. Hüdavendigâr vilayetinin yazısına göre 93 Muharebesi'nde Osmanlı'dan ayrılan ve anavatana sonradan iltihak eden Kars, Ardahan ve Artvin halkı Türk oldukları ve kendileri de hiçbir zaman başka bir milliyet iddiasında bulunmadıkları halde, lisan ve adetleriyle hiçbir alakaları olmayan "Gürcü" olarak kabul edilmişlerdir. Ayrıca muhacirin iskânı konusunda bunların gayr-i Türk unsurlarla ilgili usul ve hükümlere tabi tutulmaları lazım geleceği düşüncesi oluşmuştur. Söz konusu yazıda bu düşüncenin yanlışlığı vurgulanarak bu halkın Türk olduğu, başka bir milletten olduklarının söylenemeyeceği belirtilmiştir.⁹⁴ Muhacirlerin göç ettikten sonra geçim sıkıntısı nedeniyle devletten maaş talepleri de olmuştur. 20 Mayıs 1887 tarihli belgeye göre Amasya'da iskan edilen Livane muhacirlerinden Şeyh Ömer Efendi kendisine zaruretinden dolayı maaş tahsisi talep etmiştir.⁹⁵ 26 Ekim 1888 tarihli belgeye göre de Livane muhacirlerinden Selanik'te sakin Zeliha Hatun ve çocuklarına maaş verilmesi için gereğinin yapılması istenmiştir.⁹⁶ Yine 7 Kasım 1901 tarihli belgeye göre Livane muhacirlerinden Tokat'ta ikamet eden Fakihzade Ali Efendi arzuhalinde yaşlılığı sebebiyle geçimini sağlamak zorluk yaşadığından, emlak ve gelirin de bulunmaması nedeniyle maaş talep etmiştir. Söz konusu arzuhal Tokat idare meclisince incelenerek bu kişiye aylık yüz kuruş maaş verilmesi Sivas vilayetince İstanbul'dan talep edilmiştir.⁹⁷ Göç ettikleri yerlerde tarımla uğraşan muhacirlerden ise devletten zahire isteyenler de olmuştur. 9 Şubat 1889 tarihli belgeye göre Livane muhacirlerinden Ali ve Ömer adlı kişiler ziraatle uğraştıklarını belirterek daha sonra ödemek şartıyla zahire talep etmişlerdir.⁹⁸ 22 Mayıs 1909 tarihli Dahiliye Mektubi

⁸⁹ BOA, HR.TH, 155/26, 16 Nisan 1895; BOA, HR.İD, 2055/87, 30 Ocak 1895.

⁹⁰ BOA, HR.TH, 62/23, 6 Mart 1886.

⁹¹ BOA, DH.MKT, 1329/44, 14 Ocak 1880.

⁹² BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 44/129, 5 Şubat 1880.

⁹³ BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 2452/39, 27 Ağustos 1882.

⁹⁴ BOA, Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB.), 6/54.

⁹⁵ BOA, DH.MKT, 1421/88, 20 Mayıs 1887.

⁹⁶ BOA, DH.MKT, 1648/135, 26 Ekim 1888.

⁹⁷ BOA, DH.MKT, 2553/29, 7 Kasım 1901; BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 1744/130750, 11 Kasım 1901.

⁹⁸ BOA, DH.MKT, 1487/84, 9 Şubat 1889.

Kaleminden Maliye Nezareti'ne gönderilen belgeye göre de Malatya sancağına bağlı Besni kazasında ikamet ettirilen Livane muhacirlerine tohumluk ve ziraat aleti ve masraflarının karşılanması için yirmi bin kuruşun verilmesine karar verilmiştir.⁹⁹ Muhacirlerden göç ettikten sonra çocuklarını okutacak imkan bulamayanlardan çocuklarının Darüşşafaka'ya kaydını talep edenler olmuştur. Livane muhacirlerinden ve jandarma tabur kitabetinden emekli Kibar oğlu Ali Efendi 20 Mart 1905 tarihinde verdiği arzuhalinde üç erkek çocuğu olduğunu ve bunların geçimini temin edemeyecek durumda olduğunu belirterek çocuklarının Darüşşafaka'ya kaydını istemiştir. Maarif Nazırı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen evrakta da Darüşşafaka'da mevcut talebenin fazla olması nedeniyle yatacak yer kalmadığından öğrenci kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.¹⁰⁰ Göçler sırasında muhacirlerin yaşadığı bir başka sorun pasaport sorunu olmuştur. İşgal edilen Livane ve diğer yerlerden halkın Osmanlı Devleti'ne gelmesi için pasaport alması gerektiğinden devlet bu konuda sıkı kontroller yapmıştır. Sadarettin 9 Mayıs 1888 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda bundan beş altı ay önce Rusya'dan çıkarak Bayburt'a gelmiş ve Amasya'ya gideceklerini belirtmiş olan Ardanuç ve Livane muhacirlerinden altı hane hakkında pasaport bulunmadığı belirtilmiştir. Söz konusu yazıya göre bu şekilde ruhsat almayarak Osmanlı Devleti'ne gelenler haklarında nasıl muamele yapılacağı konusunda tereddüte düşen Erzurum vilayeti İstanbul'a telgraf göndermiştir. Yazıda ayrıca Rusya Hükümeti'nden elde edilen ruhsat ile Osmanlı Devleti'ne hicret edecek olanların Erzurum vilayeti ile Van vilayeti dâhilinde iskânlarına sadaretçe karar verildiği de ifade edilmiştir.¹⁰¹ Görülüşü üzere devletin pasaportsuz seyahat edenlere karşı sıkı tahkikat yaptığı görülmektedir.¹⁰² Yine Muhacirin-i İslâmiye Komisyonu Birinci Azası Rıza Bey tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen 25 Eylül 1899 tarihli belgeye göre Batum'a bağlı Livane kazasından Şuayb oğlu Haydar, üzerinde pasaport olmadan hicret ettiği için hicret tarihi ve şeklinin araştırılması istenmiştir.¹⁰³ 26 Ekim 1903 tarihli belgeye göre de pasaportsuz olarak hicret eden Livane kazasının İrsa karyesi halkından Ali bin Recep'in hicret şeklinin ve tarihinin bildirilmesi istenmiştir.¹⁰⁴ Söz konusu tarihten sonra da soruşturmaların devam ettiği görülmektedir. 20 Temmuz 1907 tarihli belgeye göre Rusya'dan pasaportsuz firaren Dersaadet'e gelerek dilekçelerinde Osmanlı tâbiyetine kayd olmak isteyen kişiler arasında Livane'den Osman bin Süleyman da bulunmaktadır. Bu kişiler hakkında tahkikat yapılması istenmiştir.¹⁰⁵ 14 Eylül 1908 tarihinde tâbiyet müdürü tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen belgeye göre de Livane kazası ahalisinden olup 1905 yılında Osmanlı Devleti'ne hicret eden ve Hüdavendigar vilayetine bağlı Gemlik kazasında ikamet eden Mirasyedi oğlu Hasan bin Mehmet adlı kişi verdiği dilekçesinde tezkire-i Osmaniye istemiştir. Söz konusu kişi Rusya pasaportuyla Osmanlı Devleti'ne gelmiş olup Osmanlı tâbiyetine geçmek istemiştir. Hariciye Nezaretine bağlı Tâbiyet Kalemine gelen ve pasaportun numarasını bildiren evrakta pasaportun bu kişinin yanında olup olmadığı zikredilmediğinden hakkında muamele yapılamayacağı belirtilmiştir. Pasaport bu kişinin yanında ise gönderilmesi değilse nerede olduğunun belirtilmesi istenmiştir. Ayrıca bu kişiyle ilgili evraklarda baba isminin farklı yazıldığı ifade edilerek bu konunun da aydınlatılması istenmiştir. 8 Mart 1909 tarihli belgede baba adının yanlışlıkla Mehmet yerine Ahmet yazıldığı bildirilerek pasaportun ise adı geçen kişinin Osmanlı Devleti'ne müracaatta bulunması için Rusya sefaretiden verilen bir varakadan ibaret olduğu ve bu varakanın da adı geçen kişiye ait olduğu bildirilerek söz konusu kişinin tâbiyet değiştirmesi için gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.¹⁰⁶ Yine 28 Mart 1909 tarihli belgeye göre Artvin'den firaren Bursa'ya gelen ve Osmanlı

⁹⁹ BOA, DH.MKT, 2821/17, 22 Mayıs 1999.

¹⁰⁰ BOA, DH.MKT, 956/70, 5 Haziran 1905.

¹⁰¹ BOA, DH.MKT, 1507/34, 9 Mayıs 1888.

¹⁰² BOA, HR.TH, 233/21, 1 Ocak 1890.

¹⁰³ BOA, HR.TH, 233/18, 25 Eylül 1899; BOA, HR.TH, 196/13, 24 Haziran 1897; BOA, HR.TH, 211/104, 18 Mayıs 1898; BOA, HR.TH, 217/86, 26 Eylül 1898; BOA, HR.TH, 216/25, 22 Ekim 1898; BOA, HR.TH, 229/37, 6 Temmuz 1899.

¹⁰⁴ BOA, HR.TH, 293/17, 26 Ekim 1903.

¹⁰⁵ BOA, HR.TH, 350/52, 20 Temmuz 1907.

¹⁰⁶ BOA, DH.MKT, 2769/103, 14 Eylül 1908. Tezkire-i Osmaniye Osmanlı Devleti'nde nüfus kâğıdı yerine geçen kağıttır. Osmanlı tezkiresi adı da verilir Şık, 2020: 7.

tabiiyetine geçmek isteyen Süleyman bin Bayram hakkında soruşturma tamamlanana kadar bu kişiye misafir muamelesi yapılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁷ 26 Temmuz 1909 tarihli belgeye göre ise Livane kazası halkından olup pasaportsuz kaçarak Bursa'ya gelen ve Osmanlı tâbiyetine geçmek isteyen Ahmet oğlu Ali hakkında tahkikat yapılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁸ 7 Temmuz 1888 tarihli belgeden de muhacirlerin göç esnasında yol parasını bile karşılamakta güçlük çektikleri anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen bu belgede Livane ve Ardanuç muhacirlerinden olup Rusya'dan kaçarak Gümüşhane'ye kadar gelmiş ve Amasya'ya gitmeleri kararlaştırılan yirmi nüfusun harcırahlarının verilmesine dair Trabzon vilayetinden telgraf geldiği belirtilmiştir. Muhacirin masraflarının hazinece karşılanma durumu olması nedeniyle gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁰⁹ Ancak 18 Eylül 1888 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Trabzon vilayetine gönderilen yazıda da Muhacirin Komisyonu Riyasetinden alınan cevaba göre şimdiye kadar Rumeli ve Batum muhacirleri için nakliye masraflarının vilayetlerce karşılanmasına izin verilmediğinden bunların kendi imkânlarıyla gitmeleri, eğer gidemezlerse halkın yardımı veya belediyenin yardımıyla gönderilmeleri gerekeceğinden bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.¹¹⁰ Yerleştikten sonra da halkın sorunları devam etmiştir. 18 Haziran 1886 tarihli Hüdavendigâr Vilayetine gönderilen yazıya göre Livane muhacirlerinden Mehmed Bey'in eşi Ayşe Mesude Hanım'ın iskanı için gösterilen mekâna Gemlik'te iskân edilen Mehmed Çavuş tarafından yapılan müdahalenin engellenmesi istenmiştir.¹¹¹ 2 Temmuz 1898 tarihinde Livane muhacirleri Anadolu Islahat Müfettişliğine verdikleri dilekçede ise 1297 (1881-1882) senesinde Mecitözü kazasına bağlı Varay nahiyesinde Şeyhler karyesinde iskân yerlerine yerleştiklerini ifade etmişlerdir. Ancak Amasyalı Kapancızade Kâmil Efendi ve arkadaşlarının adı geçen yere çiftlik adı vererek kendilerini oradan çıkarmaya teşebbüs ettiklerini belirterek gereğinin yapılmasını istemişlerdir.¹¹² Yine Dâhiliye Nezaretinden 1 Mayıs 1888 tarihinde Sivas vilayetine gönderilen yazıda Merzifon kazasına bir saat mesafede bulunan Miri Çayırı denilen arazide muhacirlerin iskân edilip ziraate başladıkları belirtilmiştir. Ancak halkın ziraat yaptıkları bu araziye eşraftan bazıları mülklerine geçirmek niyetinde olduklarından ve yerel idarece muhacirlerin oradan çıkarılmalarına teşebbüs edilmesinden dolayı bu durumun çözümüne dair Livane muhacirlerinin bazılarının arzuhal verdiğinden bahsedilerek gereğinin yapılması istenmiştir.¹¹³ Bu olumsuz durumlara rağmen devletin göç eden halkın ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar sağlamaya çalıştığı görülmektedir. 11 Ekim 1886 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyasetine gönderilen belgede Livane muhacirlerinden Fatma Hatun'un kendisiyle çocuklarının muhafazaları için bir hane yapılmasına dair sadarete ve Dâhiliye Nezaretine arzuhal gönderdiği bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir.¹¹⁴ Hüdavendigâr vilayetine 2 Kasım 1886 tarihinde gönderilen belgeye göre de Muhacirin Komisyonu Riyasetinden alınan karara göre adı geçen kişinin eşinin Rusya Muharebesi'nde vefatı nedeniyle bu kişiye yalnız hane arsası verilmesine karar verildiği, Fatma Hatun'un arsa isterse durumun Maliye Nezaretine bildirileceği belirtilmiştir.¹¹⁵ Savaşın sona ermesi Müslümanların değil gayrimüslimlerin de Osmanlı Devleti'ne hicret etmek istedikleri görülmektedir. 29 Ağustos 1880 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyasetine gönderilen belgede Artvin kasabası ahalisinden ve Katolik milletinden Osmanlı Devleti'ne hicret etmek isteyen dört yüz hanenin iskânlarına kâfi arazi belirlenmesi için Piloyan Ohannes Efendi'nin

¹⁰⁷ BOA, DH.MKT, 2784/15, 28 Mart 1909; BOA, DH.MKT, 2890/95, 26 Temmuz 1909.

¹⁰⁸ BOA, DH.MKT, 2892/5, 26 Temmuz 1909.

¹⁰⁹ BOA, DH.MKT, 1522/64, 7 Temmuz 1888; BOA, DH.MKT, 1531/72, 6 Ağustos 1888.

¹¹⁰ BOA, DH.MKT, 1544/113, 18 Eylül 1888.

¹¹¹ BOA, DH.MKT, 1351/28, 18 Haziran 1886.

¹¹² BOA, Y.EE, 134/36, 2 Temmuz 1898.

¹¹³ BOA, DH.MKT, 1507/21, 1 Mayıs 1888.

¹¹⁴ BOA, DH.MKT, 1373/18, 11 Ekim 1886.

¹¹⁵ BOA, DH.MKT, 1376/21, 2 Kasım 1886.

vekil seçildiğine dair Batum Şehbenderliğinden yazı gönderildiği bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir.¹¹⁶ Osmanlı Devleti'nin bu halka da gerekli kolaylığı sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Dâhiliye Nezaretine 16 Eylül 1880 tarihinde Hariciye Nezaretinden yazılan tezkereye göre de söz konusu Ermenilerin hicreti konusu Muhacirin Komisyonu Riyasetinde görüşülmüş olup, bu milletten üç yüz otuz bir hane halkının sanat erbabı olduğu anlaşılmıştır. Bu kişiler kendilerine Osmanlı Devleti tarafından hane verilerek Dersaadet'te iskân edilmeleri için dilekçe vermişlerdir. Bu halktan şehirde ikamet gücü olanlar kendi geçimlerini temin edeceklerinden onlara hükümetten yardıma gerek görülmediği belirtilmiştir. Ziraatle uğraşan altmış dokuz hane halkı için ise şehremanetine bağlı yerlerden arazi tahsisi uygun görülmüştür.¹¹⁷ Ancak devlet fesat çıkarmasından şüphe ettiği Ermenilere karşı da tedbir almıştır. 18 Haziran 1890 tarihinde sadarete gönderilen yazıda Rusya'nın Artvin, Ardanuç, Şavşat kazalarından Osmanlı Devleti'ne hicret edecekleri bilinen beş altı yüz hane halkının Ermeni oldukları için kabul edilmemeleri hakkında tedbir alınmasına dair padişah emriyle sadarettten bildirilen emirden bahsedilerek beş altı yüz hane halkının Rusya'dan hicret edeceklerine dair oraca bilgi olmadığı belirtilmiştir. Ancak Karakin Bagosliyan adlı Ermeninin teşebbüsüyle Rusya'daki fesatçılardan bazılarının hicret vesilesiyle bu tarafa gelerek asayiş ihlal etme fikrinde bulunmalarının ihtimalden uzak olmadığı bildirilmiştir. Adı geçen Ermeninin yakın zamanda da arkadaşları ile beraber fesat çıkardıkları ve bu tarz fesatçılara izin verilmeyeceğine dair de Van vilayetinden telgraf alındığı bildirilmiştir.¹¹⁸ Ermenilerin olası saldırılarına karşı yerel idareler ve ordu idarecileri tetikte olmuştur. Erzurum Valisi Salim Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Haziran 1890 tarihli yazıda bu hicretin engellenmesi için tedbirler alınması ve gerekli yerlere padişah tarafından emir gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁹ Erzincan'da Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşirliğinden Erkan-ı Harbiye'ye gelen 17 Eylül 1896 tarihli telgrafta da Rusya'nın Ardanuç ve Livane kazaları sakinlerinin çoğunun Ermeni olması nedeniyle bunlar tarafından Türk hududuna yapılacak tecavüze meydan verilmemek için Ardahan'dan dört yüz mevcutlu iki tabur gönderildiği belirtilmiştir.¹²⁰ 6 Eylül 1903 tarihli belgeye göre ise hududu geçmek isteyen Ermeni fesatçıları Osmanlı askeri tarafından uzaklaştırılarak Artvin'deki Rus Hükümetine teslim edilmiştir.¹²¹ Yine 4 Eylül 1904 tarihli belgeye göre Livane kazası cihetlerinden gelecek bir takım Ermeni eşkıyasının Erzurum'a bağlı Kiskim kazasında hudut üzerindeki bazı yerlere saldıracağı haber alındığından, Erzurum valisi tarafından tedbir almaları konusunda hudut kumandanlığı ikaz edilmiştir.¹²² Bölgedeki Ermenilerin silahlanmasında Rusya'nın teşvikleri önemli rol oynamıştır. 6 Mayıs 1908 tarihli belgeye göre Rusların Artvin'e cephane ve asker gönderdikleri, Ermenilerin sınıra saldıracakları Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nden bildirilmiştir.¹²³ Osmanlı Devleti hududu askerle muhafaza etmek durumunda kalmıştır. 2 Haziran 1908 tarihli belgeye göre Artvin hududunun muhafazasına memur kuvve-i askeriyyenin bir kısmı olup muvakkaten Batum'da bulundurulmuş altı yüz kadar piyade Kazak askeri, Artvin Ermenilerinin Osmanlılar tarafından saldırı vuku bulacağı korkusuyla kendilerinin muhafaza altına alınmalarına dair istekleri üzerine adı geçen hududa gönderilmiştir.¹²⁴ Buna rağmen zaman zaman Osmanlı topraklarına tecavüz olmuştur. 12 Temmuz 1900 tarihli Erzurum vali vekili Hayrettin Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen belgeye göre Rusya'nın Artvin kazası jandarmalarından Mehmed Ağa'nın kardeşi Ahmed Çavuş yanında bulunan silahlı jandarmalar ile sınırı tecavüz edip Erzurum vilayetine bağlı Kiskim kazasının Balh karyesinde ikamet eden

¹¹⁶ BOA, DH.MKT, 1332/67, 29 Ağustos 1880.

¹¹⁷ BOA, HR.İD, 21/70, 16 Eylül 1880.

¹¹⁸ BOA, DH.MKT, 1734/95, 18 Haziran 1890; BOA, DH.MKT, 1731/100, 9 Haziran 1890.

¹¹⁹ BOA, Dâhiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 143/94, 7 Haziran 1890; BOA, HR.İD.6/57, 1 Haziran 1890.

¹²⁰ BOA, Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve İslahat Komisyonu Mühimme (D.TMIK.MHM.), 16/3, 17 Eylül 1896.

¹²¹ BOA, A.MKT.MHM, 548/6, 6 Eylül 1903; BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 251/43, 17 Eylül 1903.

¹²² BOA, DH.ŞFR, 332/34, 4 Eylül 1904; BOA, D.TMIK.MHM, 181/41, 4 Eylül 1904; BOA, A.MKT.MHM, 548/36, 4 Eylül 1904.

¹²³ BOA, BEO, 3311/248274, 6 Mayıs 1908.

¹²⁴ BOA, BEO, 3326/249392, 2 Haziran 1908; BOA, Y.MTV, 310/171, 6 Haziran 1908; BOA, Y.MTV, 311/47, 15 Haziran 1908.

Artvin muhacirlerinden sabıkalı Celil nam şahsı yakalamak istemişlerse de başarılı olamadıkları Kiskim Kaymakamlığından bildirilmiştir.¹²⁵ Osmanlı Devleti savaştan sonra göç eden bazı Müslüman kişiler hakkında da soruşturma başlatmıştır. Dâhiliye Nezaretinden 13 Ocak 1895 tarihinde Zaptiye Nezaretine gönderilen yazıda Batum'da Livane kazasındaki Artvin kasabası ahalisinden olup İzmir'e hicret edeceğini dilekçesiyle beyan eden İsmail hakkında zabıtaca tahkikat yapılması istenmiştir.¹²⁶ Halk İstanbul, Amasya'da Merzifon ve Malatya gibi yerleri de yerleşme yeri olarak tercih etmiştir. Dâhiliye Nezaretinden 23 Mayıs 1887 tarihinde Muhacirin Komisyonu Riyasetine gönderilen yazıda Livane'nin Rusya'da kalan Berta karyesinde Müslüman nüfustan Atina kazasına gelen dört yüz elli muhacir Dersaadet'e gelmek istediklerinden gereğinin yapılması istenmiştir.¹²⁷ Yine Dâhiliye Nezaretinden 24 Nisan 1888 tarihinde sadarete gönderilen yazıya göre Livane muhacirlerinden on üç hane halkı Merzifon kasabası civarında iskân edilmiştir.¹²⁸ Livane muhacirlerinin yerleştiği bu bölgeye Hamidiye ismi verilmesine karar verilmiştir.¹²⁹ 10 Kasım 1910 tarihli belgeye göre de yirmi altı hane Livane muhaciri Malatya sancağına bağlı Sürgü nahiyesinde iskan edilmiş olup Padişah V. Mehmet Reşat'ın adına izafeten bu bölgeye Reşadiye adı verilmesine karar verilmiştir.¹³⁰ İstanbul'a gelen muhacirlerin bir takım sağlık sorunları yaşadığı görülmektedir. Devlet bu konuda gerekli tedbirleri almıştır. Dâhiliye Nezaretinden 19 Ocak 1889 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabetine gönderilen yazıya göre Trabzon yoluyla boğaza gelmiş olan vapurun Trabzon'dan aldığı Livane muhacirleri çocuklarından bazılarında çiçek hastalığı çıkmıştır. Bu insanlar vapurdan alınarak tedavilerine başlanılmış ve ihtiyaçları da karşılanmıştır.¹³¹ Devlet ayrıca muhacirler için hizmet yapan kişileri de ödüllendirmiştir. 8 Ekim 1889 tarihli yazıya göre Dersaadet'e gelen Livane muhacirlerinin tedavisinde ve bu insanların Bursa'ya nakilleri sırasında iaşelerinin temininde hizmeti görülen kişilerin taltifine karar verildiği bildirilmiştir.¹³² Bu belge ayrıca devletin muhacirlere de verdiği değeri göstermektedir. Rusya yönetimine geçtikten sonra Livane kazasında kalan halk Rus yönetiminden memnun olmamıştır. Harpten sonra Rusya'ya terk edilen Livane kazasına bağlı bazı köy ahalipleri 17 Haziran 1893 tarihinde Batum Şehbenderliğine verdikleri dilekçede davarlarının otlatma hakkının engellenmesi nedeniyle durumun çözüme kavuşturulmasını istemişlerdir.¹³³ Görüldüğü üzere belgeler 93 Harbi'nden sonra Livane kazası halkının yaşadıkları sıkıntıları ortaya koymasından önemli olduğu kadar savaş sonrasında bölgeden göç etmek isteyen Müslüman ve gayrimüslim halka Osmanlı Devleti'nin sahip çıkmasını göstermesi açısından da önemlidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya terk edince Lazistan sancağı olarak da anılan Batum sancağının kazası olan Livane kazası da Rus hâkimiyetine geçmiştir. Livane kazasından Anadolu içlerine göçler yaşanmıştır. Savaş sırasında olduğu gibi bu göçler sırasında da halk Rusya'nın zulümüyle karşılaşmış, Ruslar Müslüman halkın göçünü engellemeye çalışmıştır. Söz konusu halkın emlak satışları sırasında Rus ve Ermeni memurlar zorluk çıkarmışlardır. Halkın çoğu düşük fiyatlarla mülklerini satmak zorunda kalmıştır. Mülklerini satamayan halkın da geride kalan malları konusunda endişeleri olmuş, söz

¹²⁵ BOA, Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Muamelat (D.TMIK.M), 90/64, 12 Temmuz 1900.

¹²⁶ BOA, DH.MKT, 332/9, 13 Ocak 1895.

¹²⁷ BOA, DH.MKT, 1426/69, 23 Mayıs 1887; BOA, DH.MKT, 1431/53, 10 Temmuz 1887; BOA, DH.MKT, 1435/19, 1 Şubat 1887.

¹²⁸ BOA, İ.DH, 1085/85102, 24 Nisan 1888; BOA, DH.MKT.1517/66, 19 Haziran 1888.

¹²⁹ BOA, DH.MKT, 1503/33, 30 Ekim 1887.

¹³⁰ BOA, İ.DH, 1484/42, 10 Kasım 1910; BOA, BEO, 3823/286695, 15 Kasım 1910; BOA, Dâhiliye İdare (DH.İD), 97/13, 8 Kasım 1910.

¹³¹ BOA, DH.MKT, 1585/95, 19 Ocak 1889; BOA, DH.MKT, 1587/15, 17 Ocak 1889; BOA, DH.MKT, 1591/98, 29 Ocak 1889; BOA, DH.MKT, 1613/106, 6 Nisan 1889.

¹³² BOA, DH.MKT, 1666/79, 8 Ekim 1889.

¹³³ BOA, HR.SYS, 1342/93, 17 Haziran 1893.

konusu halk bu mallarının korunması için devletten yardım istemiştir. Rusya göç edebilen halkı daha sonra Osmanlı Devleti'nden geri talep etmiştir. Osmanlı Devleti muhacirlere sahip çıkıp bunları Rusya'ya göndermemiştir. Rusların engellemelerine rağmen üç yıllık sürede birçok insan Anadolu'nun diğer topraklarına yerleşmiştir. Göçler sırasında halkın çoğu yol ve su parasını ödeyemedikleri için devletten para talep etmiştir. Muhacirlerden birçoğu ise göçleri esnasında salgın hastalıklarla karşılaşmıştır. Anadolu'ya geldikleri zaman da yerleştirme problemleriyle karşılaşan halk sefalet içinde kalmıştır. Bazı bölgelerdeki yerel idareciler muhacirlere sahip çıkmayıp, bu kişileri yerleştikleri yerden çıkarmak istemişler, halkın ziraat yaptığı araziye göz koymuşlardır. Buna rağmen muhacirlere sahip çıkan yerel idareler de olmuş Hüdvendigar vilayeti Kars, Ardahan ve Livane muhacirlerinin Gürcü olarak adlandırılıp gayri Türk unsurların hükümlerine tabi tutulmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Göçler esnasında devlet ülkenin güvenliğine önem vererek pasaportsuz seyahat edenlere sıkı denetim uygulamıştır. Savaştan sonra sadece Müslümanların değil gayrimüslimlerin de Livane kazasından göç etmek istemesi söz konusu halkın Osmanlı yönetiminden memnun olduğunu göstermesi açısından kayda değer bir durumdur. Osmanlı Devleti göçler esnasında bu halka da gerekli kolaylığı sağlamıştır. Bununla birlikte bölgeden göç etmek isteyen Ermenilerden fesat çıkarmasından şüphe ettikleri kesim için de gerekli tedbirleri almıştır. Göç esnasında yaşanan olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti muhacirlerin iskânı için gerekli çalışmaları yapmış, muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayan ve hastalıklarının tedavisini sağlayan kişilere memnuniyetini bildirmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Akbayar, Nuri (1985), "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1237-1246.

Armaoğlu, Fahir (2003), *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Artvinli, Taner (2013), *Artvin Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Ahmet, Atalay (2018), "Esaretten Kurtuluşa Artvin", *2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 5, 541-562.

_____ (2017), "XIX. Yüzyılın Sonlarında Elviye-i Selâse'de Karayolu Yapım Faaliyetleri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-24.

_____ (2019a), "93 Harbi'nden Kore Savaşı'na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, İstanbul: Kriter Yayınevi (Ed. Nuri Yavuz), 295-330.

_____ (2019b), *93 Harbi'nden Kore Savaşı'na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler*, Konya: Köymen Yayınları.

_____ (2020), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Artvin Vilayeti'nin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, 311-329.

_____ (2021), *Batum ve Artvin Tarihi*, Konya: Kömen Yayınları.

Aytekin, Osman (1999), *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bahadır, Sedat (2017), *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Samsun: Uğur Yayınevi.

Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin 1973 İl Yıllığı (1973), Artvin: Artvin Valiliği.

Çiçek, Rahmi (2013), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Artvin Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 14, 133-152.

- Dayı, S. E. (1997), *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma*, Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınları.
- Demirel, Muammer (2009), "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, 317-340.
- Doğanay, Hayati; "Fatih Orhan (2014), Artvin İlinde Nüfusun Başlıca Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 31, Nisan, 1-22.
- Evliyâ Çelebi (1998), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap (Haz. Zekeriya Kurşun)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdem, Ufuk (2014), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1996), *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*. (Yay. Haz: Nuri Akbayar, Sad. Yücel Demirel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gök, Nurşen (2008), "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, 89-104.
- Göyünç, Nejat (1997), "Hâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 552-553.
- Gurulkan, Kemal-Çınar, Osman-Genç, İhsan-Demirbaş, Uğurhan (2012), *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Gül, Mustafa (1995), "Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 15, 367-380.
- Güven, Onur (2018), *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Ankara: Kitap 72 Yayınevi.
- İpek, Nedim (2006), *İmparatorluktan Ulus Devlet'e Göçler*, Trabzon: Serander Yayınları.
- _____ (2014), "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 97-134.
- _____ (1999), "93 Muhacereti", *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları (Ed. Güler Eren), 661-668.
- Karabacak Yılmaz, Melike (2019), "19. Yüzyılda Artvin ve Çevresi'nde Ekonomi Hayatı", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, İstanbul: Kriter Yayınevi (Ed. Nuri Yavuz), 233-261.
- Karakoç, Sarkis (2006), *Külliyyât-ı Kavânîn*, 2, (Yay. Haz. M. Akif Aydın vd.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kasap, Murat (2018), *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları.
- Kazbegi, Giorgi (2019), *Bir Rus Generalinin Günlükleri*, (çev. Rıdvan Atan), İstanbul: Doruk Yayınları.
- Kırzioğlu, Fahrettin (1976), *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Köse, Bayram Arif (2019), "İslamiyet Öncesi Dönem, İlk Müslüman Fetihleri ve Müslüman Hâkimiyetinde Artvin ve Çevresi", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 59-82.
- Kuş, Ayşegül (2016), *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

- Küçükyıldız, Nagehan (2019), “Artvin ve Çevresinin Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 1-17.
- Saydam, Abdullah (2019), “Muhacir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 286-288.
- Şafakcı, Hamit (2019), “Hurufat Defterlerine Göre Ardanuç Kazası Vakıfları”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 200-233.
- Mutlu, Gülseren (2019), “Eskiçağ’da Artvin”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 17-59.
- Ortaylı, İlber (2011), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oruç, Cihan (2019), “Artvin ve Çevresinde Türk Varlığı “Kıpçaklar”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 107-124.
- Önal, Ülkü (2010), *Artvin Muhacirlik Hatıraları*, Ankara: Erek Matbaası.
- Özaydın, Mehmet (2016), *Artvin Ansiklopedisi*, 2, İstanbul: Göksu Matbaa.
- Özdemir, Halit (2002), *Artvin Tarihi*, Artvin: Egem Matbaacılık.
- Özder, M. Adil (1971), *Artvin ve Çevresi*, Ankara: Ay Matbaası.
- Öztürk, Özhan (2016), *Pontus*, Ankara: Nika Yayınevi.
- Palalı, İlhan (2010), “Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri”, *Haran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 1-14.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicrî 1264/1848.
- Sezen, Tahir (2006), *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Subaşı, Ömer (2019), “Artvin ve Çevresinde Türk Hâkimiyeti”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 82-107.
- Şık, Zafer (2020), *Osmanlı Arşivlerinde Tezkire*, Konya.
- Taşkın, Faruk (2020), *Artvin Tarihi Bibliyografyası*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Taşkın Faruk; Ali İrfan Kaya (2019), “19. Yüzyıl Artvin Demografisi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 165-200.
- _____ (2019), “1835 Nüfus Sayımına Göre Ardanuç Sancağı’nın Demografik Yapısı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 42, 100-114.
- Temel, Eşref (2019), “Hurufât Defterlerine Göre XVIII.-XIX. Yüzyılda Livane (Artvin) Vakıfları”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 124-165.
- Temurçin, Kadir (2007), “Hamidâbât Kazası’nda Nüfus (1831-1917)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 45-64.
- Tokdemir, Hayrettin (1978), *Artvin Destanı*, Ankara: Fon Matbaası.
- Trabzon Vilayet Salnamesi: 1286 Hicrî/ 1869; 1291/1874; 1295 Hicrî/1878.
- Tuncel, Metin (1991) “Artvin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 420-422.
- Turan, Resul (2019), *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Umar, Bilge (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Yüçetürk, Zemzem (2018a), "İlk Vilayet Salnamesi Olan 1283 (1866-1867) Tarihli Salnameye Göre Bosna'nın İdarî Yapısı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 59, 205-231.

_____ (2018b), "Salnamelere Göre On Dokuzuncu Yüzyılda Ardanuç", *Uluslararası Artvin Sempozyumu*, 31 Aralık 2018, Artvin, 70-101.

_____ (2019a), "19. Yüzyılda Artvin'in İdarî Yapısı", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, 261-294.

_____ (2020a), "Sultan Abdülaziz Dönemi'nden 19. Yüzyılın Sonuna Kadar Livane Kazası ve Halkı İle İlgili Hukukî Talep ve Davalar-I", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Eğitim*, (Ed. Osman Karacan vd.), Ankara: Sonçağ Yayınları, 1-28.

_____ (2020b), 93 Harbi ve Sonrasında Artvin, *Karadeniz Araştırmaları*, 65, 73-95.

_____ (2020c), "XIX. Yüzyılda Livane Kazası Halkının Yurtluk-Ocaklık Maaşları Hakkındaki Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 31, 125-141.

Zeki, Muvahhit (1999), *Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler*, (Sad.: Hayrettin Tokdemir, Ertuğrul Tokdemir), İstanbul: Şavşat Kültür Turizm ve Dayanışma Derneği Yayınları 1.

19. ve 20 Yüzyıl Belgelerinde Artvin: Göçe Komşu Topraklar (2008), Ankara: T.C. Artvin Valiliği.